

Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлиги

**И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети**

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 372.882 (575.2)(043.3)

Имаралиева Жамила Рахманалиевна

**«Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин
жогорулатуунун методикасы (орто мектептин мисалында)**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин Кыргыз филологиясы жана журналистика факультетинин филологиялык билим берүү технологиялары кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Үкүева Бүшарипа Кожояровна**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Ош мамлекеттик университетинин башталгыч,
мектепке чейинки билим берүүнүн педагогика жана
психология кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: **Батаканова Светлана Топчувна**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
К. И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык
университетинин Мамлекеттик тил жана тарбия
иштери боюнча проректору

Абдрасулова Элмира Кыдырмаевна
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
И.К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик
медициналык академиясынын кыргыз тили
кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме: А.Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин кыргыз тили жана адабияты жана башталгыч, мектепке чейинки билим берүүнүн теориясы жана усулу кафедралары (723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Исанов көчөсү, 73).

Диссертациялык иш 2024-жылдын 22-февралында 15:30дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы уюштурулган Д 13.23.673 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи район, Саманчин көчөсү, 10а.

Диссертацияны коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/d13-%20oyf-pc2-yyg>

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547) китепканаларынан жана <http://arabaev.kg/do.kg/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 22-январында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Д. К. Омурбаева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Ааламдашуунун арааны жүрүп, мурдагы чек ара түшүнүгү өзүнүн маанисин жоготуп, бүт адамзат каалаган маалыматтарды алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуп турган учурундагы маалыматтардын арасында ар кандай мазмундагы түшүнүктөр (диний, илимий, коомтаануучулук, улуттук мамилелер, таалим-тарбия ж.б.) кездешет. Мындан, максатка ылайык, жаш муундардын инсан катары калыптанышына жагымдуу таасирин тийгизүүчү маалыматтарды иргеп алуу жоопкерчилиги билим берүү системасында мугалимдин мойнуна жүктөлө тургандыгы анык.

Бул өңүттөн алганда, коомдо гуманизм, толеранттуулук, жамааттык жоопкерчиликти калыптандыруу – учурдун өктөм талабы. Бирок, тарыхка кайрыла турган болсок, кыргыз эли тээ байыртадан эле жамаатташып жашап келгендиктен, «Эл – мазар, элден чыккан – азар», «Көп түкүрсө, көл бөлөт», «Туулган жердин топурагы – алтын», «Адам болоор кишинин адам менен иши бар, адам болбос кишинин адам менен неси бар», – деген сыяктуу накыл сөздөр жаралып, ушул мезгилге чейин актуалдуулугун жоготпой келе жатат.

Учурда адамзаттын алдында, айрыкча, бизге окшогон аз сандуу улуттар үчүн, ааламдан жок болуп кетпей, өздөрүнүн адамдык кадыр-баркын сактап жашап калуу эң башкы максатка айланды. Мындай кырдаалда таалим-тарбия коомдун өнүгүүсүнөн бүгүнкүдөй артта калбай, мезгил менен тең кадам таштоого умтулуп, алдыда жүрүүсү – мезгил мерчеми экендигин эске алуу менен мектеп окуучусу ар кандай жаңы жагдайларда өзүн жоготпой, келечегин көрө билип аракеттенүүгө, өз заманын өнүктүрүүгө салымын кошо алгыдай таалим-тарбия алышы керек. Бул позициядан алганда, ар бир мектеп бүтүрүүчүсү коомдук турмушка жуурулушуп, аралашышы зарыл. Башкача айтканда, ааламдашуу шартында инсандык укук менен адамзаттын тагдырынын жоопкерчилигин сезүү, ар бир жарандын эркин өнүгүүсү менен бардык адамдардын бир коомчулукка интеграцияланышып, гуманисттик дөөлөттөргө негизделген мамилелерди түзө билүүсүн жаратууга умтулушу шарт.

Ошондуктан, мектепте окуучу ар түрдүү турмуштук милдеттерди чечүүгө зарыл болгон билимдин эки түрүнө: курчап турган айлана-чөйрөдөгүлөр жөнүндөгү билимге (бул эмне?) жана иш-аракеттин ыкмалары же процесстер жөнүндөгү билимге (буларды кантип колдонуу керек) ээ болушу абзел. Бул жерде мугалимдин милдети – окуучу чыныгы баалуулуктарды жалгандан ажырата билгендей, ошого карай аракеттенүүлөрүнө өбөлгө түзгөндөй иш алып баруусу зарыл. Азыркы күндөгү мектеп окуучулардын алган билимдерин турмушта колдоно билүүлөрүн, ал аркылуу жеке сапаттарын өнүктүрүп, коомдо татыктуу жашоо мүмкүнчүлүктөрүн арттыруу максаты коюлууда. Андыктан, орто мектептин окуучуларын жамааттык жоопкерчиликке

тарбиялоодо «Манас» эпосундагы сюжеттик окуялар, кыргыз элинин асыл баалуулуктары менен окуучулардын руханий, адептик-ыймандык, атуулдук-патриоттук багыттагы ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө болот.

Мындан келип, ата-бабаларыбыз уул-кыздарына турмушка керектүү билим жана тарбияны беришкендигин билебиз. Бирок, бул жерде мектеп болбосо, атайын даярдалган тарбиячылар болбосо, эмненин жардамы аркылуу бул милдетти жүзөгө ашырышкан? – деген суроонун туулушумыйзам-ченемдүү.

Буга жооп, элдик акыл-кенч казыналары (макал-лакап, табышмак, санат-насыят, терме ырлар, жаңылмач, уламыш, жөө жомоктор, жомоктор) аркылуу уул-кыздарына жол көрсөтүп, алардын бул турмуштагы орду, кызмат-милдети жөнүндө түшүнүктөрүн калыптандырышкан. Албетте, булардын туу чокусунда «Манас» эпосу турары анык. Уулдарын Манастай мекенчил, кыздарын Каныкейдей акылгөй, уз кылып тарбиялоого умтулушкан. Бекеринен, эпосту изилдешкен окумуштуулар «Манас» – кыргыз элинин энциклопедиясы», – деп баа беришкен эмес.

«Манас» эпосун жазып алуу, изилдөө XIX кылымдын II жарымынан башталып (Ч. Валиханов, В. В. Радлов), советтик учурда – XX кылымдын 30-жылдарында активдүү улантылгандыгы, эпостун изилдеген бир топ интеллигенция өкүлдөрү куугунтукка да алынган, 1952-жылдагы «Манас» эпосунун элдүүлүгү тууралуу конференциядан кийин ал ар тараптуу изилдөөнүн предметине айланган. Алсак, адабият таануу багытындагы Э. Абдылдаев, Р. З. Кыдырбаева, А. Акматалиев, К. Асаналиев, М. Борбугулов, А. Жайнакова, К. Кырбашев, М. Мамыров, С. Мусаев, Р. Сарыпбеков, О. Сооронов, Ж.Орозобекова ж.б. манастануучулардын илимий эмгектери ага мисал.

Эпостогу педагогикалык идеялар Т. Ормонов, Г. Абдымомунова, А. Алимбеков, Ф. Байтова, С. Иптаров, А. Муратов ж.б. окумуштуулар тарабынан изилденген.

«Манас таануу» курсу боюнча С. Байгазиев, Б. Исаков, С. Бегалиев, К. Калчакеев, Т. Танаев, Г. Орозова, Т. Бакчиев ж. б. педагог-методисттер окуу программаларын түзүп, окуу китептерин жана окуу колдонмолорун жазышты.

Ошондой эле М. Мадумарова «Манас» эпосун тарых предмети менен интеграциялап окутуу», Н.Тахирова «Манастануу» курсун колледждерде окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүү» деген темаларда кандидаттык жана А.Зулпуев «Жогорку окуу жайларында «Манас» таануу курсун окутуу» деген темада доктордук диссертацияларын коргошкон. Албетте, бул илимий-методикалык изилдөөлөрдө «Манас» эпосун мектептерде, колледждерде жана жождордо окутуу проблемасы ар тараптуу изилденген.

Бирок, жогоруда аталган эмгектерде окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин калыптандыруу темасы атайын сөз кылынып, илимий иликтөөгө алынган эмес. Ошондуктан, биздин тема – бул диссертациялык иликтөөлөр менен байланышта болгону менен бир топ орчундуу айырмачылыктарга ээ.

Мектеп мугалимдери менен аңгемелешип, пикир алышып, эксперимент жүргүзүп, өзүбүз иликтеген теманы мектепте окутууда төмөндөгүдөй карама-каршылыктар орун алганын аныктадык:

«Манас» эпосун мектептерде бир топ жылдардан бери окутулуп келсе да эпостогу чагылдырылган тарыхый, көркөм, адеп-ахлактык проблемаларды ар тараптуу камтыган окутуунун заманбап технологияларынын иштелип чыгылбагандыгы; бул багытта иштеп жатышкан чыгармачыл мугалимдердин алдыңкы иш тажрыйбаларынын үйрөнүлбөгөндүгү жана жайылтылбагандыгы; «Манас» эпосунда жамааттык жоопкерчилик жана толеранттуулук темасы кеңири чагылдырылган болсо да, аларды окуучуларга үйрөтүү методикасынын иштелип чыгылбагандыгы; «Манас» эпосу аркылуу этномаданий, коммуникативдик, педагогикалык-дидактикалык негизде окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин калыптандыруу проблемасынын атайын изилденбегендиги жана бул тема боюнча методикалык иштелме, сунуштардын иштелип чыкпагандыгы.

Жогоруда белгиленген карама-каршылыктарды чечүү үчүн изилдөөнүн проблемасын аныктап, темабызды «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун методикасы» деп атадык.

«Калкым кыргыз сен үчүн, курман болуп кетейин» - дейт Манас. Демек, «Манас» эпосу, балдарды коомчул, жамаатчыл жоопкерчиликтерин калыптандырууда, аларды «чачылганды жыйнаган, үзүлгөндү улаган», элдик кызыкчылыктарды биринчи планга коюунун духунда тарбиялоодо өзүнчө бир түгөнгүс руханий ресурс катары алганда биздин илимий темабыз актуалдуу.

Теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» жөнүндөгү жарлыгынын, «Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы» аттуу нормативдик документтин идеяларын ишке ашыруу жана ОшМУнун филологиялык билим берүү технологиялары кафедрасынын илимий-изилдөө иштери менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты – «Манас» эпосун окутуу аркылуу орто мектептин окуучуларынын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун методикалык-технологиясын иштеп чыгуу, аны илимий-теориялык жана эксперимент түрүндө тастыктоо менен натыйжаларын практикага сунуштоо.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Изилдөөгө тиешелүү философиялык, адабият таануучулук жана педагогика-психологиялык, методологиялык адабияттарды үйрөнүү, историографиясын талдоого алуу;

2. Орто мектептерде окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу аспектисинен «Манас» эпосун мектептерде окутуунун абалын аныктоо;

3. «Манас» эпосун орто мектептерде окутууда жамааттык жоопкерчилигин өстүрүүгө база болгон эпостогу рухий-адептик, патриоттук ресурстарын үйрөнүү жана аныктоо;

4. «Манас» эпосун окутуу аркылуу окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатууга эффективдүү кызмат кыла турган методдорду иштеп чыгуу, тажрыйбадан өткөрүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

➤ Кыргызстандын рынок системасынын шарттарында өсүп келе жаткан жаштарда өзүмчүл, пайдакечтик башталмалар өсүш алып жаткан кырдаалда «Манас» эпосунун мекенчил, жамаатчыл руханиятын жаш муундардын жан дүйнөсүнө трансформациялоону объект кылып алгандыгында жана мектеп балдарын жамаатчыл жоопкерчиликтүү духта социалдаштыруунун методикасы биринчи жолу иштелип чыгылгандыгында.

➤ Мамлекеттүүлүгүбүздү бекемдей турган жамаатчыл жоопкерчиликтүү, мекенчил менталитетти өстүрүүнүн эффективдүү методикалык-технологиясын жараткандыгында жана анын натыйжалуулугу эксперимент аркылуу тастыкталгандыгында.

➤ «Манас» эпосунун окуу программаларына кирүү тарыхы аныкталгандыгында жана «Манас» эпосу боюнча эгемендүүлүктүн жылдарында жаралган педагогикалык багыттагы изилдөөлөрдүн мазмуну, методикалык маңызы, биринчи жолу чечмелегендигинде.

➤ Окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин өстүрүү зарылдыгынын контекстинде мектептердеги эпостун окутулуш тажрыйбасы, абалы анализделгендигинде жана жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун ыкмалары, жолдору өндүрүшкө сунушталгандыгында.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. «Манас» эпосун орто мектептерде окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин калыптандырып окутуу боюнча берилген сунуштар мугалимдердин кесиптик чеберчилигин жогорулатууга, окуучулардын жамааттык жоопкерчиликтерин өстүрүүгө карата теориялык жана практикалык конкреттүү сунуштарды, ык-жолдорду көрсөтүп, сабак процессинде колдонууга сунуш кылынгандыгында.

Коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. «Жамаат», «жамааттык», «жоопкерчилик» түшүнүктөрүн окуучуларда калыптандырып, өркүндөтүүнүн мааниси жана зарылдыгы.

2. «Манас» эпосунунун жамаатчыл, коомчул, мекенчил баалуулуктарын окуучулардын жан дүйнөсүнө трансформациялоонун методологиялык негиздери.

3. «Манас» эпосун окутуунун негизинде окуучуларды жамаатчыл патриоттук сезимдерге, элдик кызыкчылыкты жогору коюуга тарбиялоонун методикалык каражаттары, формалары жана ык-жолдору.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Орто мектептерде «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин калыптандырууну өркүндөтүү проблемасы соңку талаптарга ылайык кыргыз педагогикасында жекече иштелип, педагогикалык эксперименттер жүргүзүлүп, алынган натыйжалар практикага сунушталды.

Илимий изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо (апробациялоо). Диссертациялык изилдөө ишинин жүрүшү жана алынган натыйжалары Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинде, Ош мамлекеттик университетинде ж.б. окуу жайларда өткөн республикалык, эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, симпозиумдарда талкууланып, Ата Мекендик жана чет өлкөнүн илимий басылмаларында жарыяланып, Ош мамлекеттик университетинин филологиялык билим берүү технологиялары кафедрасынын кеңейтилген жыйынында талкууланды. Ж. Баласагын атындагы КУУнун, И. Арабаев атындагы КМУнун алдындагы диссертациялык кеңеште алдын-ала коргоодон өттү.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы – 1. Баткен областтык гимназия –жатак- мектеби, 8-класстар 96 окуучу.

2. Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык гимназия билим берүү комплекси, 8-класстар 83окуучу.

3. Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы 8-класстар 148 окуучу.

4. Жалал-Абад облусу, Базар-Коргон районундагы Мундуз айылындагы Жоробек Сулайманкулов атындагы орто мектеби 8-класстары 62 окуучу алынды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы. Диссертациянын негизги мазмуну 13 макалада, анын сунуш-жоболору КР УАК талап кылган РИНЦ статусу бар 2 чет өлкөлүк жана Кыргызстандагы 10 илимий журналда, 1макала XI эл аралык илимий-практикалык симпозиумдун жыйнагында чагылдырылды.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү. Илимий иш киришүүдөн, үч баптан, ар бир бапка жазылган корутундулардан, жалпы корутунду жана практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Эмгектин жалпы бети – 178, пайдаланылган адабияттардын тизмеси - 160, таблицалар – 9, сүрөттөр – 3.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациялык изилдөөбүздүн биринчи бабы «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун жалпы маселелери» деп аталып, анын «Жамаат», «жамааттык» (коллектив, коллективизм) түшүнүктөрүнүн философияда, психологияда, социологияда жана педагогикада изилдениши» деп аталган 1-параграфында изилдөөбүздүн максатына ылайык орто мектептин окуучуларынын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу жөнүндө сөз кылуудан алдын «жамаат» деген сөздүн мааниси аныкталды.

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө **коллектив** – жамаат– иши жана жалпы кызыкчылыгы боюнча биргелешкен, бир мекемеде, бир окуу жайында чогуу иштеп, окуп жүргөн адамдар тобу аталса, **этика боюнча сөздүктө коллективизм** – жамаат–(лат. *colletivus* – бирге чогулуу) – адептиктин негизги принциптеринин бири, ал айрым адамдын жана жалпысынан коомдун, инсандын жана коллективдин өз ара мамилелерин ачып көрсөтөт. Ал эми **философиялык сөздүктө коллективизм** - (лат.*colletivus-собрательный*) – принцип общественной жизни и деятельности людей, противоположный индивидуализму делинсе, **психологиялык сөздүктө коллектив** (в социальной психологии) - особого рода общность людей, свойственная социалистическому образу жизни и получающая в нем наибольшее развитие деген аныктама берилет. Педагогикалык-психологиялык терминдердин сөздүгүндө коллектив – социалдык баалуу иш-аракет процессинде өнүгүүнүн жогорку деңгээлине жеткен, жалпы максат жана милдет аркылуу бириккен адамдардын тобу деп айтылса, Коллективизм – индивиддин умтулуусунан коллективдин максаттары менен кызыкчылыктарына артыкчылык берүүчү, группалык биригүүнүн эң жогорку деңгээли менен мүнөздөлүүчү нравалык принцип деп айтылат.

Ошентип, жамаат – *жамаатчылык* – бул индивидуализмге каршы принцип катары бир катар тарыхый формаларга ээ болуу менен коомдун өнүгүшү инсандын өнүгүшүнө жагымдуу жагдай жаратып, ал эми инсандын өнүгүүсү коомдогу прогресске өбөлгө түзүп, жамаатчылык принцибинен улам адамдардын ортосундагы мамилелерге коюлган негизги талаптар катары:

а) жолдоштук, өз ара бири-бирине жардамдашуу, коом алдындагы милдетин аңдап-сезүү жана аткаруу;

б) жеке кызыкчылыгын коомдук кызыкчылык менен айкалыштыруу;

в) жамааттагы тең укуктуулук;

г) жамаат жана анын чечимин сыйлоо, өзүнүн жана жолдошторунун кылык-жоругу, жүрүм-туруму үчүн жамаат алдындагы жоопкерчилигин аңдап-сезүү эсептелет.

Илимий изилдөөлөрдө инсан менен жамааттын мамилелеринин өнүгүшүнүн кеңири тараган үч моделин бөлүп көрсөтүп жүрүшөт: 1) инсан жамаатка баш иет (конформизм); 2) инсан менен жамаат оптималдуу мамиледе болушат (гармония); 3) инсанды жамаат өзүнө баш ийдирет (нонконформизм). Мына ушул жалпы моделдерден өз ара мамилелердин көптөгөн сызыкчалары пайда болот, мисалы: коллектив инсанды жерийт, инсан жамаатты жерийт, бири-бирине тийишпөө принциби аркылуу бирге болот ж.б.

Биринчи модель боюнча, инсан жамааттын талаптарына өз эрки жана каалоосу менен баш иет, жамаатты өзүнө караганда артыкчылык кылуучу күч катары тааныйт, же жамаатка сыртынан формалдуу эле баш ийген түр көрсөтүп, өзүнүн көз каранды эместигин жана индивидуалдуулугун сактап калууга аракет кылат. Эгер жамаатка чындап кирүүнү кааласа, инсан жамааттын баалуулуктарын тааныйт, аларды кабыл алып, инсанды толук өзүнө «сиңирип» алат. Бул позициядан алганда, эпостун өзөк окуяларындагы Манастын балалык кезиндеги 1-эрдигин мисалга алсак болот. Анда Алтайдан калмактар куру намыска алдырып, алтайлык манжулардын айылын талап, тыптыйпыл кылып, олжолоп кетмек болгондо Манжу калмактарынын өкүлү (1-модель боюнча) өлгөн Коруктун баласы Шакум Жакыпка келип:

Алтайлык түпкө жетти –деп,

Айлымды талап кетти-деп,

Аксакал Жакып баатыр-деп,

Алтайлыктан кол келип.

Айлымды талап жатыр –деп, жардам сурап керек болсо:

Корооңо барып коноюн,

Коңшулаш тууган болоюн-деп жалынып, жамаатташ, тууган-урук, дос болууну сунуш кылып өтүнүүсү конформизм болгондугун көрөбүз. Ал эми 2-модель боюнча инсан менен бир жамааттын экинчи жамаат менен оптималдуу мамиледе болушуна «Манас» эпосунун өзөк окуяларындагы Манастын балалык кезиндеги эрдиктеринин бири Кытай Нескара Мангуларды (Алтайдагы) басып кирип, талап-тоноп, мал-мүлкүн олжолоп кетип жатканда Манас баш болгон кыргыздар жардамга келип, Нескараны жеңип, олжолоп кетип бара жаткан мал-мүлкү менен кошо кыз-келиндерин кайтарып беришкенде Мангулуктардын билерман аксакалдары Үйжүн, Үмөт, Жайсаңбайлар, Жакып баш болгон кыргыздарга:

Аксакал алаканыда,

Абийир берсин баарыңа.

Жутсаң жумуруңдабыз,

Журт болуш мындан да артык

Эл кылыңыз бизди да- дешет. Ошондон кийин мангулар кыргыздардын ичинде бир уруу түзүп жашап калышат. 3-модель боюнча жамаат инсанды

өзүнө баш ийдирет. Үчилтиктин сюжетинде ар дайым башка мүшкүл иш түшкөндө, же Манас Ала-Тоону душмандардан бошотууга аттанганда чогулган 600 миң колдун ичинде калмактардан Мунар кан, Кара-Кыш шаарынан Буурчак, Джалатан шаарынан Кастын, Уйгурлардан Бегиш, Көгүш, Төлөк, Казактардан Айдаркандар катышууга камынып, кандыкты Айдарканга бериши достуктун туу чокусу, ынтымактыктын – жамаатташтыктын бекем белгиси катары таанылат. Эпосто калың жамаат башка мүшкүл түшкөндө бардык уруулардын бир жакадан баш, бир жеңден кол чыгарып келгендигин Кытай баатыр Догондун аскерлерин жеңип, өзүлөрүнө баш ийдиргендигинен же Кошой менен Жолойдун күрөшүнөн кийин кытайлардын Манас баштаган жамаатка баш ийип кечирим сурашкандыгынан көрүүгө болот. Мындай мезгилде инсандын жамаатка, анын нормалары менен баалуулуктарына ыңгайланышуусунун мотивдери – ар түрдүү. Эгерде, мектеп турмушуна кайрылсак, анда кеңири тараган мотив окуучулардын өзүлөрүнө кереги жок сыяктуу мектеп турмушундагы ашыкча татаалдыктардан, жамандыктардан алыс болуусу, өзүнүн жаманатты болуусунан коркуусу. Мындай учурларда окуучу жамааттын нормалары менен балуулуктарын сыртынан гана кабыл алып, жамаатта кабыл алынган сөздөрдү коштоп сүйлөп коет. Бирок мектеп жамаатынан сырткаркы учурларда өзүнүн мурда калыптанган социалдык тажрыйбасына карай ой жүгүртөт. Мындай жүрүм-турум убактылуу, өтмө, а түгүл туруктуу болуп калышы да ыктымал.

Демек, мындан кыргыз элинин руханий маданиятынын кайталангыс, улуу дөөлөтү болуп саналган «эпоско» кайрылуу азыркы замандын окуучуларынын патриоттук сезимдерин жана эстетикалык табиттерин калыптандырып, жогорулатуунун каражаты гана эмес, кыргыз элинин көркөм маданиятынын баалуулугун дүйнө элине жайылтуунун өбөлгөсү катары кароого боло тургандыгын маалымдоого болот.

Биринчи баптын 2-параграфында **«Манас» эпосун орто мектепте окутуунун тарыхы жана анын педагогикалык-методикалык жактан иштелиши»** деп аталып, анда, Кыргыз Республикасынын окуу программаларына «Манас» эпосунун кирүү тарыхы чагылдырылды жана «Манас» эпосуна берилген сааттардын көлөмү, формасы, окутуу өзгөчөлүктөрү тууралуу ойлор камтылды. Ар кандай жагдайга карабастан улуу мурасты өзүнчө бүтүн чыгарма катары баштан аяк үйрөнүү үчүн окуу процессине киргизүү демилгеси чоң патриоттук кадам катары таанылып, «кыргыз адабияты» программасынын ичине камтылган «Манас» эпосу ушул күнгө чейин мектептерде окулуп келе жаткандыгы белгиленди.

Ошондой эле, эпостун элдүүлүгүнө карата айтылган терс пикирлерден улам эпосту окуу программаларынан алынып ташталгандыгы жана 1952-жылдагы белгилүү бүткүл союздук конференциядан кийин мектеп окуу

программасынан системалуу орун ала баштагандыгы белгиленди. Бул тарыхый окуядан кийин 1958-1961-жылдары 4 томдон турган «Манас» эпосунун жарыка чыгышы эпопеянын окутулушуна педагогикалык база болуп берди. Бирок, эгемендүүлүктүн жылдарына чейин советтик кыргыз мектептеринде «кыргыз адабияты» окуу программасынан «Манас» эпосуна аз гана саат бөлүнгөн. Мисалы, 1980-жылдардагы адабият окуу программасына эпоско 7-8 саат гана бөлүнгөн. Океандай болгон «Манас» үчилтигин ушул 7-8 саатта толук кандуу үйрөнүүгө болот беле. Мындай аз сааттын бөлүнүшү тоталитардык идеологиянын «Манаска» кысым көрсөтүүсүнөн улам болгон деп таанууга болот. Мындай абал эгемендүүлүктүн жылдарында түзүлгөн «кыргыз адабияты» программасында кескин өзгөрүп, 1993-жылдагы окуу программасында эпоско сааттын бөлүнүшү жагынан олуттуу бурулуш болду. Мурда «Манас» эпосу 8-класста гана үйрөнүлсө, 1993-жылдагы реформаланган программада «Манас» эпосу 5-класстан 11-класска чейин жайгаштырылып, улуу мураска бардыгы болуп 50 гө жакын окуу сааты бөлүнгөн. Демек, эпосту үйрөнүүгө мектепте кеңири шарт түзүлүп, эпос ичине камтылган «кыргыз адабияты» программасы ушул күнгө чейин мектептерде колдонулуп келе жаткандыгы баса белгиленди.

Эгемендүүлүктүн жылдарына чейин «Манас» эпосу боюнча изилдөөлөр көпчүлүк учурда фольклористикалык планда жазылып келгендиги, алардын мазмуну жана авторлору кимдер экендиги буга чейинки көптөгөн изилдөөлөрдө баяндалып жазылгандыктан, бул бөлүмдө негизинен эгемендүүлүк жылдарындагы педагогикалык багыттагы изилдөөлөрдүн тарыхына кыскача токтолунду. Педагогикалык багыттагы изилдөөлөрдүн тенденциясы 20-кылымдын 90-жылдарынан баштап, өлкөбүздө бир аз да болсо активдешип, «Манас» эпосунун этно-педагогикалык мазмунуна көңүл буруу жандангандыгы белгиленди. Ал багыттагы эмгектерге, Д. Т. Саалиеванын «Мектепте «Манас» эпосун окутуунун методикасы» (Б: 1993) , Б. Оторбаевдин «Манас» эпосун 8-класста окутуу» (Б: 2007), Эл мугалими Б. Исаковдун «Манас» эпосун окутуу» (Б: 2000), С. Байгазиевдин «Манас» баатырдын образын интерактивдик усул менен үйрөнүү» (Б: 2003), Б. Үкүеванын «Манас таануу» (Ош: 2013), Б. Үкүеванын «Манас таануу» (Ош: 2017), С. Байгазиевдин «Манас» эпосунун педагогикасы, «Манастаануу» (Б: 2022) сыяктуу эмгектери, М. Мадумарованын «Манас» эпосун тарых предмети менен интеграциялап окутуу» (Б: 2017), Н. Тахированын «Манас таануу» курсун колледждерде окутууну этнопедагогикалык негизде өркүндөтүү» (Б: 2019), А. Зулпиевдин «Жогорку окуу жайларында «Манас» таануу курсун окутуунун илимий-методикалык негиздери» (Б: 2022), сыяктуу кандидаттык жана докторлук диссертациялары талдоого алынды.

Диссертациянын ушул бабынын 3-параграфы **«Манас» эпосунда жамааттык идеялардын берилиши жана аларды эпосту окутууда үйрөтүүнүн мааниси»** деп аталып, анда, инсан менен жамааттын мамилелеринин кандай болушу, инсандын өзүнүн сапатына гана эмес, жамаатка да көз каранды экендиги тууралуу сөз болот. Тажрыйба ырастагандай, жамаат өнүгүүнүн жогорку деңгээлине жетишип, традицияга, коомдук пикирге, өзүн-өзү башкаруунун кадыр-баркына таянса, анда ал таасир этүүчү күчкө айланып, инсан менен мамиледе жагымдуу жагдай түзүлөөрү айтылып, илимий изилдөөлөрдө инсан менен жамааттын мамилелеринин өнүгүшүнүн кеңири тараган үч модели каралды. Көрүнүктүү педагог А.С.Макаренко жамаат теориясын, жамааттык тарбиянын методикасын майда-чүйдөсүнө чейин көрсөтүп, этап боюнча тарбиялоонун ырааттуу технологиясын, жамааттын жашаш мыйзамын: (кыймыл – жамааттын жашоосунун формасы, токтоп, туруп калуу – анын өлүмүнүн формасы); анын өнүгүшүнүн принциптерин аныктап, атайын (ачыктык, маанилүү жоопкерчиликтиктүүлүк, перспективалуу сызыктар, параллелдүү аракеттер) жамааттын калыптанышынын этаптарын (стадияларын) бөлүп көрсөткөндүгү тууралуу маалымдалды.

Жогорудагы ой-пикир аныктамаларды, Ала-Тоого эркиндикти эңсеген кыргыздардын келиши, биринчи кезекте эл-журт ыйык туткан идеялар – Ата Мекендин эркиндигин сактоо, баатырдык салттарды улантуу, улуттук дөөлөттөргө ыйык мамиле кылуу, эл-жер үчүн күрөшүү, улууларды сыйлоо, кичүүлөргө урмат көрсөтүү, балага кысым көрсөтпөй билим жана тарбия берүү максаты 8-класстагы «Кыргыздардын Ала-Тоого көчүшү» темасындагы интерактивдүү сабактын мисалы аркылуу сунушталды.

Диссертациянын 2-бабы **«Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору** деп аталып, ал үч параграфта иштелди.

Биринчи параграфы **«Изилдөөнүн материалдары»** деген аталышта аткарылып, илимий изилдөөнүн материалдары катары окуу-нормативдик документтер, президент тарабынан жарыяланган соңку жарлыктар («Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы», «Улуттук нарк жөнүндө»), мыйзам актылары («Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндөгү», «Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили жөнүндөгү»), концепциялар («Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы»), окуу программалары, окуу методикалык колдонмолор, окуу китептери жана мугалимдердин иш-тажрыйбалары диссертациябызда пайдаланылды.

8-класстын кыргыз адабияты предметинин 1-чейрегинде «Манас» эпосун окутууга окуу программаларына жана окуу китептерине 11 саат

киргизилгендиктен, аларды интерактивдүү методдорду колдонуп окутуу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу биздин милдет болгондуктан, изилдөөбүздүн негизги материалдары төмөнкү темалар болду.

1. «Манас» эпосу. 2. Манастын төрөлүшү. Баатырдын балалык чагы. 3. Алтайдан Ала-Тоого көчүү. Алмамбеттин окуясы. Баатырдын үйлөнүшү. 4. Көз камандар окуясы. Көкөтөйдү ашы. 5. Чоң казат. Кичи казат. Манастын өлүмү. 6. Манас эпосунун темасы жана идеясы. 7. «Манас» жана азыркы учур. 8. «Манас» кыргыз элинин энциклопедиясы. 9. Тарых жана «Манас». Эпостун поэтикасы. 10. Дил баян. Бул темаларды окутуу аркылуу окуучуларды мекенчилдикке, Ата-Журтун сүйүүгө, адилеттүүлүккө, чынчылдыкка, жамааттык жоопкерчиликке, улууну урматтап, кичүүлөрдү сыйлоого тарбияладык.

Экинчи **«Изилдөөнүн методдору»** деп аталган параграфта изилдөөдө колдонулган теориялык методдор жөнүндө маалыматтар берилип, зарылдыгына жараша төмөнкү методдор, ыкмалар колдонулду, илимий эмгектерди талдоо, мугалимдер менен аңгемелешүү, сабактарга катышуу жана талдоо, анкеталык сурамжылоо, тесттерди алуу, оозеки жана жазуу иштерин жүргүзүү жана талдоо, интерактивдүү сабактын үлгүлөрүн иштеп чыгуу жана сабакта колдонуу, анализ, синтез, байкоо, моделдештирүү, интервью алуу, салыштыруу, жалпылоо ж.б.

Баптын үчүнчү параграфы **«Педагогикалык экспериментти уюштуруу, жүргүзүү жана алардын жыйынтыктары»** деп аталып, анда педагогикалык эксперименттик иштердин жүрүшүнө жана андан алынган натыйжаларга токтолунду. Тажрыйбалык база катары: Баткен областтык гимназия жатак- мектеби, Ноокат районундагы Көк – Жар инновациялык гимназия билим берүү комплекси, Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы, Жалал-Абад облусу, Базар-Коргон районундагы Ж.Сулайманкулов атындагы орто мектеби алынып, тажрыйба ишине жалпы 383 окуучу тартылып, эксперименттик класстарда 252 окуучу жана текшерүү класстарда 137 окуучу катышты.

Аны өткөрүүдө төмөндөгү принциптерге таянылды:

1.«Манас» эпосунун сюжети. Өзөк окуялары. Манастын төрөлүшү. Баатырдын балалык чагы. Алтайдан Ала-Тоого көчүү. Алмамбеттин окуясы, Баатырдын үйлөнүшү. Көз камандар окуясы. Көкөтөйдүн ашы. Чоң казат. Кичи казат. Манастын өлүмү. «Манас» эпосунун темасы жана идеясы боюнча окуучулардын билим, билгичтик, көндүмдөрүн конкреттештирүү;

2.«Манас» эпосунун сюжеттик мазмунунун окутууда интерактивдүү методдорду колдонуп үйрөтүүгө жетиштирүү;

3.Окуучулардын эпосту окуп үйрөнүү менен аны турмушта колдоно билүүсүнө үйрөтүү жана аны өркүндөтүү.

Эксперименттерди өткөрүүдө бул критерийлерге таянылды:

1. Окуучулардын «жамаат» жана «жоопкерчилик» деген терминдердин маанилерин түшүнүшүнө.

2. «Манас» эпосундагы «жамаат» жана «жоопкерчилик» түшүнүгүн сюжеттик мазмун менен байланыштырып жана аны туура талдап бир түшүнүк катары кабылдай билиштерине.

3.«Манас» эпосунун мазмунундагы бөлүктөрдөн жамааттык жоопкерчиликтин чагылдырылышын таап туура анализ жүргүзө билиштерине.

4. Залкар манасчылар Сагымбай Орозбаков менен Саякбай Каралаевдин варианттарынан жамааттык жоопкерчиликтин сүрөттөлүшүнүн маани-мазмунун анализдеп, туура талдай алышына.

5. «Манас» эпосунун идеялык-тематикалык, сюжеттик мазмундагы жамааттык жоопкерчилик аркылуу окуучулардын патриоттук сезимдеринин калыптанып тарбияланышына түшүнө билүүсүнө басым жасалуу менен өткөрүлдү.

2019-жылы башталган эксперименттин алгачкы этабында «Манас» эпосун орто мектептерде окутуунун жана окуучулардын эпос боюнча алган билимдеринин жалпы деңгээли аныкталды Баткен областтык гимназия жатак-мектеби, Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык гимназия билим берүү комплекси, Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы Жалал-Абад облусу, Базар-Коргон районундагы Ж. Сулайманкулов атындагы орто мектебинде «Манас» эпосунун окутулуш абалы үйрөнүлдү. Ушул эле бапта педагогикалык эксперименттин этаптары, максаты, милдети жана натыйжалары көрсөтүлдү. Эксперименталдык (тажрыйбалык) топтор менен текшерүүчү топторунун окуучуларынын «Манас» эпосу боюнча билим деңгээли адегенде негизинен бирдей болгондуктан, биз тажрыйба жүргүзгөн топторго теориялык-технологияларыбызды сунуштоо менен максатыбызга жетүүгө аракеттендик.

Ошондо, эксперименттин *биринчи этабында* (2019-2020) жогорку маселени чечүү эки багытта жүрдү. Биринчиси «жамаат», «жоопкерчилик» терминдеринин маани-маңызын окуучуларга түшүндүрүү болсо, экинчи багытта «Манас» эпосунун идеялык тематикалык мазмунундагы аталган түшүнүктөрдү кантип окутуунун формалары жана методдору аныкталды. Кыргыз орто мектептеринде «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун методологиялык негиздери изилденүү менен аталган темага байланыштуу илимий-теориялык, методикалык булактар үйрөнүлдү жана «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу үчүн окутуунун теориялык, практикалык жолдору, формалары аныкталып такталды.

Экинчи этабында: (2020-2021) «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун жолдору, ыкмалары, окутуунун формалары такталып, интерактивдүү окутууга коюлган талаптар так аныкталды. Пландалган окуу материалдары атайын сунуш кылынган методика менен экспериментте текшерилди. «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу боюнча жүргүзүлгөн эксперименттин күтүлүүчү натыйжаларынын жыйынтыктары алынды. Аларга атайын илимий-педагогикалык жактан анализ жасалып, изилдөөлөрдүн корутундулары чыгарылды жана натыйжада илимий методикалык сунуштар берилди.

Үчүнчү этапта (2021-2022-ж) жүргүзүлгөн экспериментибиздин жыйынтык натыйжалары анализге алынып, алгачкы жана окутуп-үйрөтүп изденүүдөн кийинки материалдар менен салыштырылып, анализденди. Жыйынтыгында айрым толуктоолор киргизилип, кайрадан дагы текшерүүдөн өткөрүлүү менен жалпы жыйынтыкка келинди. Алынган жана жүргүзүлгөн тажрыйба экспериментибиздин натыйжалары төмөндөгү таблицада чагылып көрсөтүлдү.

Биринчи «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу боюнча 8-класстын окуучуларынын билим, билгичтиктерин текшерүү максатында окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө ылайыктап сурамжылоо анкетабызды жүргүзгөнүбүздө алардын жыйынтыгын үч багытка бөлүүгө туура келди: 1-толук түшүнүгү барлар, 2-жарым-жартылай түшүнүгү барлар, 3-такыр түшүнүгү жоктор.

Бул экспериментибизде: 1. Баткен областтык гимназия-жатак-мектеби 8-класстардан 96 окуучу; 2. Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык гимназия билим берүү комплекси 8-класстардан 83 окуучу; 3. Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы 8-класстардан 148 окуучу; 4. Жалал-Абад облусу, Базар-Коргон району Ж. Сулайманкулов атындагы орто мектеби 8-класстардан 62 окуучу катышты.

1. Адегенде жүргүзүлгөн экспериментибиз оозеки түрдө «Манас» эпосундагы жамааттык жоопкерчилигин сүрөттөлүшү Сагымбай Орозбаков менен Саякбай Каралаевде кайсы бөлүктөрдө чагылдырылгандыгы боюнча билишин. 2. «Манас» эпосунун сюжетин кыскача айтып берүүлөрүн. 3. «Манас» эпосунун сюжеттик өзөк окуялары боюнча суроо жана тест түзүү көндүмдөрү текшерилди. 4. Эпостун тарбиялык маанисине дил баян жазылды. 5. «Манас» эпосундагы башкы каармандардын образдарындагы жамааттык жоопкерчиликтин күчтүүлүгүнө карата талдоо жүргүзүү деңгээлдерине байкоо жүргүзүлдү.

Натыйжада, жогоруда каралган маалыматтардын алкагында эксперименттин багыттар боюнча төмөнкүдөй пайыздык жыйынтыктары алынды (3.2.1-таблица):

2.3.1-таблица – 8-класстын окуучуларынын «жамааттык», «жоопкерчилик» терминдерин билүү деңгээли. Текшерүү класстары боюнча

Катар №	Мектептердин аталышы	Окуучунун саны	Толук түшүнүгү барлар, % менен	Жарым жартылай түшүнүгү барлар, % менен	Такыр түшүнүгү жоктор, % менен
1.	Баткен областтык гимназия-жатак мектеби	32	30	50	20
2.	Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык гимназия билим берүү комплекси	30	20	60	20
3.	Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы	53	25	50	25
4.	Жалал-Абад облусу, Базар-Коргон району Ж.Сулайманкулов атындагы орто мектеби	22	20	60	20
	Жалпы:	137	20	50	30

2.3.2-таблица – 8-класстын окуучуларынын «жамааттык», «жоопкерчилик» терминдерин билүү деңгээли. Эксперименттик класстары боюнча

Катар №	Мектептердин аталышы	Окуучунун саны	Толук түшүнүгү барлар, % менен	Жарым жартылай түшүнүгү барлар, % менен	Такыр түшүнүгү жоктор, % менен
1.	Баткен областтык гимназия-жатак- мектеби	64	10	60	30
2.	Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык гимназия билим берүү комплекси	53	20	60	20
3.	Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы	95	25	50	25
4.	Жалал-Абад облусу, Базар-Коргон району Ж.Сулайманкулов атындагы орто мектеби	40	20	60	20
	Жалпы:	252	50	36	14

2.3.3-таблица – 8-класстын окуучуларынын «жамааттык», «жоопкерчилик» терминдерин билүү деңгээли боюнча өзгөрүүлөрү, пайыздык көрсөткүч менен

Баалоо жыйынтыктарынын багыттары	Катышкан жалпы саны	Пайыздык көрсөткүч, текшерүүчү класстар	Пайыздык көрсөткүч, эксперимент класстар
толук түшүнүгү барлар	389	20%	50%
жарым-жартылай түшүнүгү барлар	389	50%	36%
такыр түшүнүгү жоктор	389	30%	14%

2.3.1-диаграмма.

«Манас» эпосун үйрөнүүдөгү окуучулардын жамааттык жоопкерчилигинин жогорулашы боюнча эксперименттин 2-этабында анкета алганыбызда окуучулардын саны биринчи этаптагыдай эле 383 окуучудан турду. Эксперименттик класстарында 252 окуучу жана текшерүү класстарында 137 окуучу болуп, «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу боюнча оозеки иштеринин жыйынтыктарынан алынган натыйжадагы сапаттык өсүшү 15%- 20% жогорулагандыгы байкалды.

2.3.4-таблица – «Манас» эпосун окуу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигинин жогорулашы боюнча өздөштүрүү деңгээли

№	Темалары	Эксперименттик класстар %			Текшерүүчү класстар%			Эскертүү
		классы	саны		классы	саны		
1	Манастын төрөлүшү. Баатырдын балалык чагы	8-кл.	35	14%	8-кл.	16	12%	
2	Алтайдан Ала-Тоого көчүү. Алмамбеттин окуясы. Баатырдын үйлөнүшү.	8-кл.	40	16%	8-кл.	15	11%	
3	Көз камандар окуясы. Көкөтөйдү ашы.	8-кл.	43	17%	8-кл.	18	13%	
4	Чоң казат. Кичи казат. Манастын өлүмү	8-кл.	43	17%	8-кл.	18	13%	
5	Манас эпосунун темасы жана идеясы.	8-кл.	50	20%	8-кл.	21	15%	

Жогорудагы таблицанда көрсөтүлгөндөй 2-этабынын жыйынтыгында эксперименттик класстар 1-тема боюнча 14%, 2-тема боюнча 16%, 3-тема боюнча 17%, 4-тема боюнча 17%, 5-тема боюнча 20% өздөштүрүшкөндүгү байкалды. Демек бул эксперименттин натыйжасында эксперименттик класстардын «Манас» эпосунун сюжети, андагы каармандардын образдары, ал образдардын ички психологиясындагы жамааттык жоопкерчиликтердин канчалык даражада экендиктерин өз алдынча билишип, ал билгичтиктери менен бирге көндүмдөрү да өскөндүгүн байкоого болот.

Илимий ишибиздин ушул бабында темабыздын негизинде орто мектептерде «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу маселесин ишке ашыруу үчүн атайын жыйынтыктоочу эксперимент өткөрүлдү.

Жыйынтыктоочу экспериментти өткөрүү үчүн эксперименттик класстарга коюлган талаптар:

1. Экспериментти жүргүзүүдө максатын, формасын аныктап, аны өткөрүү үчүн колдонулуучу интерактивдүү методдордун технологиясын иликтеп чыгып, колдонуу.

2. Ага үзгүлтүксүз байкоо жүргүзүлүү менен андан жыйынтык чыгаруу.

3. «Манас» эпосун окутуу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу үчүн эксперименттерди жүргүзүүдө окуучулар

өздөрүнүн психологиясында жамааттык жоопкерчилиги канчалык деңгээлде өнүгүп жогорулагандыгына мугалимдин жардамы менен ар кандай формада байкоо, талдоо, анализ жүргүзүшү, андан жыйынтык чыгара алышы.

Жогорудагы талаптардын аткарылышынын натыйжасында окуучулардын «Манас» эпосун окутуу менен жамааттык жоопкерчилигинин жогорулаш көрсөткүчү төмөнкүдөй болду.

2.3.5-таблица – «Манас» эпосун окуу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигинин жогорулашы боюнча жыйынтык көрсөткүч деңгээли

	Эксперименталдык класстар															
	Аныктоочу этап								Жыйынтыктоочу этап							
Мектеп тердин аталышы	Баткен облустук гимназия мектеби		Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы		Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык билим берүү комплекси		Жалал-Абад облусунун Базар-Коргон районундагы Ж.Сулайманкулов атындагы орто мектеби		Баткен облустук гимназия мектеби		Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы		Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык билим берүү комплекси		Жалал-Абад облусунун Базар-Коргон районундагы Ж.Сулайманкулов атындагы орто мектеби	
	Денгээлдер	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны
Төмөнкү	20	31,25	23	31,25	11	31,25	8	31,25	6	9,25	9	9,25	5	9,25	4	9,25
Ортоңку	37	57,85	50	57,85	32	57,85	24	57,85	40	61,85	59	61,85	33	61,85	25	61,85
Жогорку	7	10,9	22	10,9	10	10,9	8	10,9	18	28,9	27	28,9	15	28,9	11	28,9

2.3.6-таблица – «Манас» эпосун окуу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигинин жогорулашы боюнча жыйынтык көрсөткүч деңгээли

	Текшерүүчү класстар															
	Аныктоочу этап								Жыйынтыктоочу этап							
Мектептердин аталышы	Баткен облустук жатак гимназия мектеби		Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы		Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык билим берүү комплекси		Жалал-Абад облусунун Базар-Коргон районундагы Ж.Сулайманкулов атындагы		Баткен облустук жатак гимназия мектеби		Ош шаарындагы №2 Карл Маркс атындагы мектеп гимназиясы		Ноокат районундагы Көк-Жар инновациялык билим берүү комплекси		Жалал-Абад облусунун Базар-Коргон районундагы Ж.Сулайманкулов атындагы	
Деңгээлдер	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%
Төмөнкү	6	18,75	13	24,5	6	20	5	23	6	18,75	13	24,5	6	20	5	23
Ортоңку	16	50	27	51	18	60	13	59	16	50	27	51	18	60	13	59
Жогорку	10	31,25	13	24,5	6	20	4	18	10	31,25	13	24,5	6	20	4	18

2.3.7-таблица – «Манас» эпосун окуу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигинин жогорулашы боюнча 8-класстын окуучуларынын жалпы жыйынтык деңгээлдеринин пайыздык көрсөткүчү

Деңгээлдер	Эксперименталдык класстар				Текшерүүчү класстар			
	Аныктоочу этап		Жыйынтык тоочу этап		Аныктоочу этап		Жыйынтык тоочу этап	
	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%	Окуучулардын саны	%
Төмөн	81	32	25	10	46	33,3	41	30
Орто	100	40	111	44	54	39,5	55	40
Жогору	71	28	116	46	37	27,2	41	30

Жогорудагы эксперименттик таблицада белгиленгендей тажрыйбанын жыйынтыгында жогорку деңгээл 18%га, ортоңку деңгээл 4% жогорулап, төмөнкү деңгээл 22% кыскарган. Ал эми текшерүүчү класстарда олуттуу өзгөрүүлөр байкалбаган.

Үчүнчү бап «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчиликтирини жогорулатуунун методикасы» деген аталышта берилип, анда талдоого алына турган проблемалар эки параграфка бөлүштүрүлдү. Анын 1-параграфы **«Манас» эпосун окуучулардын жамааттык жоопкерчиликтирин жогорулатууга багыттап окутуунун методологиялык негиздери»** деп аталат.

Окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин калыптандырууда «Манас» эпосунун ролун аныктоо үчүн «окутуу ыкмалары» жана «окутуу эрежелери» деген түшүнүктөр такталып, окутуу ыкмалары – окутуу методунун өзүнчө бир жагы же курамдык бөлүгү, башкача айтканда, «метод» жалпы түшүнүгүнө салыштырмалуу жеке түшүнүк. Булардын ортосундагы чек ара – өтө кыймылдуу жана өзгөрмөлүү. Кээ бир учурларда метод педагогикалык милдеттерди чечүүдө өз алдынча жол катары чыкса, башка учурларда – жеке милдетке ээ ыкма катары чыгат. Окутуу эрежелери (дидактикалык эреже) – окутуу процессинин типтүү педагогикалык жагдайында эмне кылыш керектиги жөнүндөгү конкреттүү көрсөтмө. Аныкталган милдетти чечүү үчүн эрежелердин системасы – бул методдун нормативдүү-сүрөттөөчү модели экендиги каралды.

8-класстын бир жылдык окуу планында кыргыз адабияты сабагына 68 саат бөлүнгөн анын 11 сааты «Манас» эпосуна тиешелүү. Кыргыз рухунун туу чокусу болгон эпосту мектеп окуучуларына окутуу менен алардын ички жан дүйнөсүндөгү жамааттык жоопкерчилигин ойготууну мугалимдин педагогикалык чеберчилигине жараша ар бир мугалим жогоруда белгилеп өткөн окутуунун ар кандай методдорун колдонуу менен ишке ашырат. Аталган параграфта «Алмамбеттин окуясы» аттуу тема интерактивдүү окутуу усулдары аркылуу үйрөтүлгөндүгү чагылдырылат. Себеби, эпостогу көптөгөн сюжеттик окуяларга бир сааттан бөлүнүп калган. Мисалы; «Алтайдан Ала-Тоого көчүү», «Алмамбеттин окуясы», «Баатырдын үйлөнүшү» сыяктуу темалар. Бул темаларды бир саатта окуучуларга үйрөтүү логикага да жатпагандыктан, мугалим класстан тышкары окууга аталган теманы берүү менен кырдаалдан чыгып кетүүгө үйрөтүлдү. Ал жагдай үйдөн окуп келген тапшырманы класка келгенде адегенде жалгыздап эстериңе салуу үчүн убакыт берет, убакыт аяктаганда ар бир окуучу өзүнүн өнөктөшү менен тема боюнча пикирин бөлүшкөнгө багыт берилет. Андан кийин өзүлөрүнчө бөлүшүп аткарып келген тапшырмаларын презентациялоого өтүшөт. 1-тайпага кластер, 2-тайпага вендин диаграммасы, 3-тайпага баяндоо, 4-тайпага синквейн жана эссе жазуу тапшырмасын үйдөн аткарып келгендерин презентациялашат.

Ал эми 3-баптын «Манас» эпосун окуучулардын жамааттык жоопкерчиликтерин жогорулатууга багыттап окутуунун жолдору деген аталыштагы 2-параграфында «Манас» эпосу боюнча окуу программаларына, окуу китептерине, сабак өтүүдөгү пайдаланылган методдорго анализ жүргүзүлдү. Эпосту же айрым бөлүктөрүн биз мисалга алган «Алмамбеттин баянындай» бөлүктөрдү көрсөтмөлүү методдор менен окутуу процессинде көрсөтмө куралдарды, схема, таблица, сүрөт, модель, приборлор, техникалык каражаттар колдонулду. Аталган методдор шарттуу түрдө демонстрациялоо жана иллюстрациялоо методдору деп аталды. *Демонстрациялоо методдору* көбүнчө үйрөнүлүп жаткан кубулуштардын динамикасын ачуу үчүн кызмат кылуу менен предметтин сырткы түрүн, анын ички түзүлүшүн тааныштырууда да колдонулат. *Иллюстрациялоо методу*. предметтерди, процесстер менен кубулуштарды плакаттардын, карталардын, портреттердин, фотографиялардын, сүрөттөрдүн, схемалардын, репродукциялардын, символдук сүрөттөлүшүн көрсөтүүнү билдирет. Демонстрациялоо жана иллюстрациялоо методдору бири-бири менен тыгыз байланышта, бири-бирин толуктоо жана күчөтүү деңгээлинде колдонулат, ал процессти же кубулушту жалпысынан толук кабыл алууну талап кылса, ал эми кубулуштун маңызын, анын компоненттеринин ортосундагы өз ара байланыштарын аңдап-сезүүдө иллюстрациялоо методу колдонулат. «Манас» эпосундагы максаттаган проблеманы чечмелөөдө эки методдун колдонулушу натыйжалуу. Көбүнчө иллюстрациялоо методу жакшы натыйжа берет.

Мисалы; «Бакай, Алмамбет, 40 чоро, аялдар, уруш эпизоддору. Семетей Манастын ишин улантуучу каарман» темасын окутууда жогоруда аталган каармандар боюнча тартылган сүрөтчүлөрдүн портреттери доскага илинип коюлат. Досканын экинчи жагына эпосто чагылдырылган жогорудагы каармандардын портреттерин чагылдырылып сүрөттөгөн эпостон тексттер жазылган кагаздар илинет. Максат: Каармандардын портретин сүрөттөгөн ыр саптарынын мазмунунан кайсы каарман экендигин окуучулар басып сейилдегендей эркин жүрүшүн таап, тартылган портреттердин алдына жармаштырышат.

«Манас» эпосун окутууда интерактивдүү усулдарды пайдалануу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу методикасын иштеп чыгуу болгондуктан, болушунча өтүлгөн сабактарыбыз окуучуларга кызыктуу, мазмундуу болушу үчүн окутуунун ар кандай ыкмаларын колдондук. Айта кетсек, тыным менен окуу, эки бөлүктүү күндөлүк, чыгармага карта түзүү, беш мүнөттүк эссе, интервью, кабарлашып окуу, автордун креслосу, дубалга карап окуу ж.б ушул сыяктуу ыкмалар сабак процессинде окуучулардын китеп окууга болгон кызыгуусун арттырып, эпоско болгон ыкласын жогорулатат. Демек, мындан сабак процесси – бул адамзат тарыхында жаратылган билимдердин тутумун өсүп келе жаткан жаш муундарга өткөрүп, таалим-тарбия берүүнүн эң негизги формасы болуп санала тургандыгы белгиленет.

КОРУТУНДУЛАР:

Жер жүзүн каптаган экологиялык жана адеп-ахлак кризисинин контекстинен караганда Кыргызстандагы жеке менчикке негизделген рынок экономикасынын шарттарында жеке кызыкчылыктардын, индивидуалисттик башталмалардын, өзүмчүл умтулуштардын арааны жүрүп, турмушка коммерциялык-прагматикалык, бухгалтериялык мамиле баш көтөрүп, мурдатан келе жаткан салттуу адеп-ахлак, элдик баалуулуктар, чыныгы рухий нарктар арткы планга сүрүлүп отурганы реалдуу чындык. Материалдык кызыкчылыктарды туу туткан эгоисттик мүдөөлөрдү аркалаган өзүмчүл багыттагы терс тенденциялар окуучулардын аң сезиминде да, психологиясында да пайда болгондугун атайын социологиялык изилдөөлөр ачып көрсөтүп отурат. Ушундай шартта кыргыз элинин руханиятында илгертен жашап келе жаткан патриоттук, жарандык-атуулдук, коллективисттик менталитетти келечек муундардын жан дүйнөсүнө трансформациялоонун зарылдыгы келип чыгууда. Жарандык-атуулдук, мекенчил духта балдарды социалдаштырууда өлкөбүздүн президенти Садыр Жапаровдун «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» жөнүндөгү жарлыгындагы «коомдук жана мамлекеттик кызыкчылыктардын жеке кызыкчылыкка караганда артыкчылыгы, билим берүү системасында тарбия берүүнүн улуттук маданий, руханий – адеп-ахлактык жана үй-бүлөлүк баалуулуктарга ылайык келүүсү» жөнүндөгү идеялар бүгүнкү күндөгү тарбия системасына методологиялык багыттама болуп эсептелет. Биз өзүбүздүн изилдөөбүздө муундарда жамааттык-коомдук, жоопкерчиликти ой сезим, түшүнүктөрүн калыптандырууда жана өстүрүүдө Ата Журттун, ак калпак кыргыздын мүдөөлөрүн жана кызыкчылыктарын жогору койгон моралдык-этикалык мазмунга бай, мекенчил, пафосу күчтүү «Манас» эпосун таалим-тарбиянын кубаттуу фактору катары эсептеп, улуу мурастын этнопедагогикалык потенциалын мектеп окуучуларына ачып берүүнү максат кылдык.

Диссертацияда изилдөөнүн максатына, милдеттерине ылайык төмөнкүдөй жалпы корутундуларды чыгардык

Биринчи милдетте изилдөө ишибиздин илимий-методикалык маселелерин анализдөөдө орто мектептерде «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилиги жогорулатуунун педагогикалык негиздерин аныктоого мүмкүнчүлүк алынды. Бул маселени чечүүдө анын илимий-методикалык негиздери аныкталып такталды. Анын натыйжасында максатталган изилдөөлөрүбүздүн илимий-методикалык мазмунуна ылайык чет элдик жана ата мекендик булактарга анализ жүргүзүлдү.

Орто мектептерде «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун принциптери, жолдору (методдору) сабактын максат мазмунуна ылайык тандала тургандыгын аныктай, тактай алдык.

Экинчи милдетте Азыркы мезгилде орто мектептерде «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин калыптандыруу үчүн эпостун залкар манасчылары Сагымбай Орозбаков менен Саякбай Каралаевдин варианттарын эч болбогондо коомдук Манас академиясы сунуштаган колдонмодогу Советбек Байгазиев иштеп чыккан бириктирилген «Манастын сюжетинин» кара сөз түрүндөгү вариантын окуп чыгуу. Эпостун окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуудагы негизги идея алардын ички психологиясында кыргыз элинин боштондугу, көз карандысыздыгы, эл-жердин бөлүнбөс бүтүндүгү, кыргыз калкынын биримдиги, элдердин өз ара достугу, Ата-Журтту коргоо, анын бактысы үчүн күрөшүү, Мекендин чачылганын жыйноо, үзүлгөнүн улоо, жоголгонун табуу, эл-журтка карууну казык, башты токмок кылып кызмат кылуу жөнүндөгү патриоттук улуу сезимдерин ойготуу жана ал моралдык сапаттарды жан дүйнөлөрүндө калыптандыруу максаты боюнча тажрыйбалар жүргүзүлдү.

Үчүнчү милдетте «Манас» эпосун окутуу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин калыптандыруу максатын жүзөгө ашырууда ар кандай интерактивдүү сабактар окутууда колдонулуу менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатууну таануунун ишмердигинде ийгиликке жетүү, аны өнүктүрүүнүн компоненттери катары, мотиви, мазмуну, милдети, максаты, принциптери, методу, формасы колдонгон каражаттарынын моделдери иштелип чыгылды.

Төртүнчү милдетте Орто мектепте окуган окуучуларга «Манас» эпосун окутуу аркылуу жамааттык жоопкерчилиги күчтүү жаш муундарды тарбиялоонун ал абалы, шарттары, каражаттары окутулуп, үйрөнүлүп анализденди. Белгиленген маселелер атайын эксперименттик тажрыйбадан өткөрүлдү.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

Диссертациялык изилдөөдөн алынган жалпы жыйынтыктар орто мектептерде «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуу багытында төмөнкүдөй практикалык сунуштарды айтууга негиз берди:

1. «Манас» эпосунун сюжети менен окуучулардын башталгыч класстардан баштап тааныштыра баштоону колго алуу.
2. Эпостун сюжетин тааныштырууда бир гана залкар манасчылар Сагымбай Орозбаков менен Саякбай Каралаевдин варианты боюнча түшүнүк бербестен, 70тен ашык манасчылардын варианты боюнча кыскача болсо да маалымат берүүнү ишке ашыруу.

3. Эки залкар же башка манасчылардын эпосторунун сюжетинин кыскача кара сөз түрүндөгү варианттарын окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө карай иштеп чыгып, өндүрүшкө сунуштоо.

4. Билим берүү системасында окутуунун интерактивдүү формаларын жана методдорун колдонуунун жардамы менен окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун методдорун, тапшырмаларынын үлгүлөрүн иштеп чыгып, өндүрүшкө сунуштоону колго алуу.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. **Имаралиева, Ж. Р.** Манас жана илим маселеси [Текст] / Ж. Р. Имаралиева // ОшМУ жарчысы. –2019. – №3. – 110-113-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42965440>

2. **Имаралиева, Ж. Р.** Алмамбеттин кыргыздарга келгендеги окуясынын педагогикалык мааниси [Текст] / Ж. Р. Имаралиева, М. К. Колдошев // Эл агартуу. –2020. – №1-2. – 50-55-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45591162>

3. **Имаралиева, Ж. Р.** Кан Манас менен Алмамбеттин жолугушуу окуясындагы нарктуу жөрөлгөлөр баяны [Текст] / Ж. Р. Имаралиева, М. К. Колдошев // Известия ВУЗов Кыргызстана. –2020. – №1. –139-143-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44055530>

4. **Имаралиева, Ж. Р.** «Манас» эпосу жөнүндөгү алгачкы маалыматтар, изилдөөлөр, басылмалар [Текст] / Ж. Р. Имаралиева, Б. К. Үкүева // ОшМУ жарчысы. – 2020. – № 4. – 158-166-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45777462>

5. **Imaraliev, Zh.** Teaching of the Theme «Manas and Manastelling Skill» dy Critical Thinking Method Strategies [Текст] / G. Tolonova, G. Borubekova, B. Ukueva, U. Alibekova, Zh. Imaraliev // Open Journal of Modern linguistics. – 2020. – Vol. 10. – No. 6. – 675 – 684-бб. <https://www.scirp.org/journal/paperinformation?paperid=104232>

6. **Имаралиева, Ж. Р.** Манас эпосун окутууда башталгыч класстын окуучуларын ынтымактуулукка жана патриоттуулукка тарбиялоонун жолдору [Текст] / Ж. Р. Имаралиева // Наука. Образование. Техника/ – 2021. – № 3. – 99-103-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48519430>

7. **Имаралиева, Ж. Р.** «Манастаануу» курсу боюнча «Манас» эпосу-кыргыз рухунун туу чокусу» темасын өздөштүрүү [Текст] / У. Б. Алибекова, Ж. Р. Имаралиева // И. Арабаев атындагы КМУнун жарчысы. – 2021. – №3. – 24-29-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47373770>

8. **Имаралиева, Ж. Р.** Жаштарды «Манас» эпосундагы идеялар менен тарбиялоонун жолдору [Текст] / Ж. Р. Имаралиева // XI эл аралык илимий-практикалык симпозиумдун жыйнагы. – Талас, 2022. – 295-299-бб.

9. **Имаралиева, Ж. Р.** «Манас» эпосун окутуунун методдору жана технологиялары [Текст] / Ж. Р. Имаралиева, Б. К. Үкүева // Наука. Образование. Техника. – 2022. – №3. – 126-133-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=49900625>
10. **Имаралиева, Ж. Р.** Эпос «Манас»-вечное великое наследие кыргызского народа [Текст] / Ж. Р. Имаралиева // Бюллетень науки и практики. – 2023 – №4 – 605-610-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=50757882>
11. **Имаралиева, Ж. Р.** «Манас» эпосундагы улуттук баалуулуктардын тарбиялык мааниси [Текст] / Ж. Р. Имаралиева, Б. К. Үкүева // Alatoo Academic Studies. ишкек, – 2023. – №:1. – 42-49-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=52692576>
12. **Имаралиева, Ж. Р.** «Манас» эпосун окутууда окуучуларды толеранттуулукка калыптандыруу [Текст] / Ж. Р. Имаралиева // БМУ жарчысы – 2023. –№:3. – 364-367-бб.
13. **Имаралиева Ж.Р.** «Манас» эпосун окутуудагы жамаат жана инсан маселеси [Текст] / Ж.Р. Имаралиева // Известия КАО. – 2023. – №1. – 71-77-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=53836213>

Имаралиева Жамила Рахманалиевнанын «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун методикасы (орто мектептин мисалында)» деген темадагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Манас; жамаат; окутуунун методдору; эпос; окуу программасы; жоопкерчилик; манастануучулар; социология; мекенчидик; ыйман; адеп; руханият.

Изилдөөнүн максаты: «Манас» эпосун окутуу аркылуу орто мектептин окуучуларынын жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун методикалык-технологиясын иштеп чыгуу, аны илимий-теориялык жана эксперимент түрүндө тастыктоо менен натыйжаларын практикага сунуштоо.

Изилдөөнүн объектиси: «Манас» эпосун орто мектепте окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: Окуучуларда жамааттык жоопкерчилигин өнүктүрүү боюнча орто мектептеги Манас сабактарынын жүрүшү.

Изилдөөнүн методдору: Анализ жана синтез, индукция жана дедукция, окуучулардын жазуу жумуштарын үйрөнүү, мектептеги манас сабактарына катышуу жана байкоо жүргүзүү, сунуш кылынган усулдарды эксперименттен өткөрүү ж.б.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

➤ Кыргызстандын рынок системасынын шарттарында өсүп келе жаткан жаштарда өзүмчүл, пайдакечтик башталмалар өсүш алып жаткан кырдаалда «Манас» эпосунун мекенчил, жамаатчыл руханиятын жаш муундардын жан дүйнөсүнө трансформациялоону объект кылып алгандыгында жана мектеп балдарын жамаатчыл жоопкерчиликтүү духта социалдаштыруунун методикасы биринчи жолу иштелип чыгылгандыгында.

➤ Мамлекеттүүлүгүбүздү бекемдей турган жамаатчыл жоопкерчиликтүү, мекенчил менталитетти өстүрүүнүн эффективдүү методикалык-технологиясын жараткандыгында жана анын натыйжалуулугу эксперимент аркылуу тастыкталгандыгында.

➤ «Манас» эпосунун окуу программаларына кирүү тарыхы аныкталгандыгында жана «Манас» эпосу боюнча эгемендүүлүктүн жылдарында жаралган педагогикалык багыттагы изилдөөлөрдүн мазмуну, методикалык маңызы, биринчи жолу чечмелендигинде.

➤ Окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин өстүрүү зарылдыгынын контекстинде мектептердеги эпостун окутулуш тажрыйбасы, абалы анализделгендигинде жана жамааттык жоопкерчилигин жогорулатуунун ыкмалары, жолдору өндүрүшкө сунушталгандыгында.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. «Манас» эпосун орто мектептерде окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчилигин калыптандырып окутуу боюнча берилген сунуштар мугалимдердин кесиптик чеберчилигин жогорулатууга, «Манас» эпосун окутууда окуучулардын жамааттык жоопкерчиликтерин жогорулатууга карата теориялык жана практикалык конкреттүү сунуштарды, ык-жолдорду көрсөтүп, сабак процессинде колдонууга сунуш кылгандыгында.

РЕЗЮМЕ

диссертации Имаралиевой Жамилы Рахманалиевны “Методика повышения коллективистской ответственности учащихся при обучении эпосу «Манас» (на примере средней школы) на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - «Кыргызская литература»

Ключевые слова: Манас; коллектив; методы обучения; эпос; учебная программа; ответственность; Манасоведы; социология; патриотизм; мораль, этика; духовность.

Цель исследования – разработка методической технологии повышения коллективистской ответственности учащихся средней школы посредством преподавания эпоса «Манас», научно-теоретическое обоснование и проверка экспериментальным путем его результатов и рекомендовать к использованию на практике.

Объектом исследования является процесс обучения эпосу «Манас» .

Предметом исследования является курс занятий «Манас» в средней школе по развитию коллективистской ответственности у учащихся.

Методы исследования: анализ и синтез, индукция и дедукция, изучение письменных работ учащихся, посещение уроков в школе и наблюдение за образовательным процессом, проверка путем эксперимента рекомендованных методов и др.

Научная новизна исследования:

➤ В условиях рыночной системы Кыргызстана, когда у подрастающей молодежи растут эгоистичные начала, поиск выгоды, патриотическая, коллективистская духовность эпоса «Манас» выбрана объектом трансформации в душу молодого поколения и впервые была разработана методика социализации школьников в коллективистском ответственном духе.

➤ В создании эффективной методической технологии воспитания коллективно ответственного, патриотического менталитета, укрепляющего нашу государственность, и подтверждении путем эксперимента ее эффективности.

➤ В определении истории включения эпоса «Манас» в учебные программы и впервые интерпретации содержания, методической сущности исследований педагогической направленности по эпосу “Манас”, проведенных в годы независимости.

➤ В контексте необходимости развития коллективистской ответственности учащихся, анализируется опыт и состояние преподавания эпоса в школах, и предлагаются к применению на практике методы, способы повышения коллективистской ответственности.

Практическая значимость исследования: Предложения по формированию коллективистской ответственности учащихся при преподавании эпоса “Манас” в средних школах направлены на повышение профессионального мастерства учителей, выработку конкретных теоретических и практических рекомендаций, подходов к повышению коллективистской ответственности учащихся, рекомендованы к применению в процессе уроков.

Imaralievna Jamila Rakhmanalievna's dissertation written for the candidate of pedagogic sciences in the specialty "Manas" epic "Methodology of increasing the collective responsibility of students" (in the example of a secondary school) 13.00.02 - theory and methodology of teaching and education (Kyrgyz literature)

RESUME

Key words: Manas; community; teaching methods; epic; curriculum; responsibility; Manastanu; sociology; patriotism; faith; manners; spirituality

The purpose of the study is to develop a methodological and technological method of increasing the collective responsibility of secondary school students through the teaching of the "Manas" epic, and to present its results in practice by confirming it in a scientific-theoretical and experimental form.

The object of the study is the teaching process of the «Manas» epic.

The subject of the study is the course of Manas lessons in secondary school on the development of collective responsibility among students.

Methods of research: analysis and synthesis, induction and deduction, studying students' written work, participating in and observing school narrative lessons, experimenting with proposed methods, etc.

Research novelty:

➤ In the conditions of the capitalist market system of Kyrgyzstan, in the situation where selfish and self-interested beginnings are growing among the youth, the patriotic and collective spirituality of the epic «Manas" has become the object of transformation into the soul of the generations, and the method of socialization of school children in a collective spirit has been developed for the first time.

➤ In the fact that he has created an effective methodology and technology for cultivating a collective, patriotic mentality that will strengthen our statehood, and its effectiveness has been confirmed through experiments.

➤ "Manas " epic into the educational programs is determined and the content, pedagogic-methodical essence of the pedagogical research on the «Manas» epic, created in the years of independence and interpreted for the first time.

➤ In the context of the need to develop students' collective feelings, the teaching experience and condition of epics in schools is analyzed, and methods and ways to increase collective feelings are proposed.

The practical significance of the research: the proposals for teaching the epic "Manas" in secondary schools with the formation of collective responsibility of students in teaching to improve the professional skills of teachers, to increase the collective responsibility of students in teaching the epic "Manas" in the fact that they show specific theoretical and practical recommendations, approaches, and suggest using them in the teaching process.

Кагаздын форматы 60 x 90/16. Көлөмү 1,5 п. л.
Офсеттик кагаз. Нускасы 50 даана.
“Софбасмасы” ЖЧК да басылып чыкты
720020, Бишкек шаары, Ахунбаев көчөсү, 92.